

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 25-07-2023

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 25-08-2023

Araştırma Makalesi / Research Article

IJVUTS: CİLT / VOLUME 5, SAYI / ISSUE 10, S. / P. 188 – 205.

Kırgız Türklerinin Göçleri ve Kırgız Türkçesinin Gelişim Dönemleri

Sefa ÇATAL¹

Öz: Kırgız Türkleri tarihin eski dönemlerinden itibaren varlıklarını korumuşlardır. Türk konargöçerliğini en uzun süre koruyan halklar arasında yere olan Kırgız Türkleri, bu göçler sırasında dillerinden de etkilenmişlerdir. Tarihin her aşamasında karakteristik özgürlükçü bir profile sahip olmalarına rağmen Töles boyları arasında Hunlar, Göktürkler ve Uygur, Çağatay, Özbek Hanlıkları döneminde bir devletin önemli parçası ve bazen de devlet olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Aslında buldukları dönemlerde Türk dilinin de taşıyıcıları olmuşlardır. Yazı dillerinde Göktürk Türkçesi veya Uygurca'yı kullanmanın yanı sıra Çağatayca ve ardıllarını da özümseyerek günümüze kadar taşımayı başarmışlardır. Bu süreçte kendi özgün dillerini de korumaya çalışmışlar ve etkileşimde buldukları diğer topluluklarla yaptıkları alışverişler sonrasında dillerinde değişiklikler olmuştur. Bu çalışmanın amacı Kırgız tarihinde Kırgız dilinin geçirdiği evreleri önemli şahsiyetler ve olaylarla bağlantılı olarak incelemektir. Çalışmada ayrıca Kırgızistan'la bağlantılı olarak Türkçenin ve Türk dilinin tarihine de sık sık değinilmiş, aynı zamanda Latin alfabesinin Türk halklarının kaderi üzerindeki etkisi vurgulanmaya çalışılmıştır. Çalışma boyunca Kırgız tarihindeki önemli şahsiyetler ve olaylar göz önünde bulundurularak Kırgız dilinin geçirdiği evrelere değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Kırgız Türkleri, Kırgız Türkçesi, Latin alfabesi, Kiril alfabesi.

Migration of Kyrgyz Turks and Development Periods of Kyrgyz Turkic

Abstract: The Kyrgyz Turks have preserved their existence since the most ancient periods of history. The Kyrgyz Turks, who are among the peoples who have preserved the Turkish nomadism the longest, were also influenced by their language during these migrations. Although they have a characteristic freedom-loving profile at every stage of history, they were able to maintain their existence as an important part of a state and sometimes as a state during the period of the Huns, Gokturks and Uyghur, Chagatai, Uzbek Khanates among the Töles tribes. In fact, they were also the carriers of the Turkish language during the periods when they were present. They have managed to carry it down to the present day, using Göktürk Turkish or Uyghur in their inscriptional languages, as well as absorbing the Chagatai language and its successors. They also tried to preserve their own original language in the process, and there were changes in their language after exchanges with other communities with whom they interacted. The aim of this study is to examine the phases of the Kyrgyz language in Kyrgyz history in relation to important personalities and events. The study also frequently mentions the history of Turkish and the Turkish language as it relates to Kyrgyzstan, and at the same time aims to highlight the influence of the Latin alphabet on the fate of Turkish peoples. Throughout the study, an attempt has been made to mention the phases of the Kyrgyz language by considering important personalities and events in Kyrgyz history.

Key Words: Turkestan, Kyrgyz Turks, Kyrgyz Turkish, Latin alphabet, Cyrillic alphabet.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, E-mail: sefact17@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3588-1667.

Giriş

İlk insanların ortaya çıkıp birbirleriyle bir araya gelerek topluluklar haline gelmelerinden bu yana kültür ve dil unsurları birinci derece önemlidirler. İlk insanların oluşturduğu topluluklar zaman içerisinde bir görev dağılımına gereksinim duymuşlardır. Bu zorunluluk topluluğun kendisini idame ettirebilmesi için hayati bir önem taşımaktadır. Topluluktaki herkes görev dağılımında bir görev üstlenerek rutinini oluşturduğu gözlemlenmektedir. Alınan görevin sürekliliği, çevre etmeninin de katkısı ile topluluğa has bir hal alarak düzen haline gelmektedir. Rutin o topluluğun usulü olarak şekillenmektedir. Rutinin bireyden bireye aktarılmasının sonucu ise kültür kavramıdır. Aynı zamanda görev dağılımı ile beraber yaşamaya başlayan insanların birbirleri ile etkileşimde olması için kurmaları gereken iletişimi karşılamak amacıyla dil gelişim yoluna gitmiştir. Kültürün nesilden nesile yayılmasının yegâne faktörü ise dildir. Dil ve kültür birbirlerini geleceğe taşımaktadır. Sonuçta kültür ve dil genetik bir altyapıya dayanmamaktadır ve içerisinde bulunduğu topluluğa göre şekillenmektedir. Tüm bu zorluklar ile ortaya çıkan dil ve kültür toplumun temelini oluşturan yapı taşlarındandır.

Bir toplumun art niyetli bir toplum tarafından asimile edilmesindeki ilk hedef olacak olan da kültür ve dildir. Çünkü bu art niyetli toplum dil ve kültür kavramlarını kendi menfaatleri doğrultusunda değiştirebilirse karşısındaki toplumu daha kolay asimile edebileceğini bilir. Bu iki kavrama yapılan müdahaleler her zaman asimile havasında değil, kimi zaman tarihin akışı içerisinde toplumlar arası alışveriş aracılığıyla olabilmektedir. Kırgız Türklerinin kendilerine has olan kültür ve dilini uzun süre muhafaza etmesi sonucunda da bahsedilen bilinçli veya bilinçsiz müdahalelerin olduğu görülmüştür. Çalışma içerisinde bu müdahaleler incelenirken süreç kronoloji gözetilerek hem tarih açısından hem dil açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kırgız Türklerinin Tarihî Göçleri ve Coğrafyası

Çalışmanın başında değinildiği üzere topluluk haline gelen insanlar kendi düzenlerini oluştururlarken aynı zamanda topluluklarına ortak bir nitelik kazandırmışlardır. Haliyle rutinin oluşumuna müdahale eden dış etmenler aynı zamanda rutin özelinde topluluğun karakterine etki etmektedir. Bu sebeple coğrafya unsurunu incelemeyen Kırgız Türkleri hakkında tam anlamıyla fikir sahibi olunamaz. Kırgız Türkleri denilince akla ilk sırada gelen Yenisey Irmağı'nın ilk yurtları olduğu söylenmesi yanlış olmayacaktır. Sayan Dağları'nın kuzey tarafında kalan Yenisey Irmağı'nın Kem kolu Kırgız Türklerinin ilk görüldüğü coğrafya olarak bilinmektedir (Taşağıl, 2002: 350). Bu bağlamda Mehmet Kıldıroğlu şu açıklamada bulunmaktadır:

Yenisey bölgesi Kırgızların ilk tarih sahnesine çıktıkları yerdir. Kırgızlar, Bartold'un ifade ettiği gibi Orta Asya halkları içinde adı tarihte geçen en eski halklardan biri olarak kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda M. Ö. 2500-1700 arası Afanasyevo, 1700-1200 arası da Andronovo kültürlerinin yaşadıkları dönemler olarak tespit edilmiştir. Bu kültürlere mensup olan halklar ise Türk soyunun proto-tipleridir. (Kıldıroğlu, 2006: 134).

Tarih boyunca Kırgız Türkleri coğrafyalarını kolaylıkla terk etmemişlerdir. Buldukları coğrafyayı terk etmeleri olağandışı sebepler yüzünden olmuştur. Başlangıçta Ting Ling boyları arasında Hun konfederasyonu himayesinde olan Kırgız Türkleri bu dönemde Ke-k adı ile anılmakla birlikte, konumlarında müstakil bir hayat sürmektedirler. (Saray, 2022: 442) Çin kaynaklarından edinilen bilgiler ışığında MÖ 200 civarlarında beş boy ile Kırgız Türkleri Hun konfederasyonuna dahil olmuşlardır. Kırgız Türklerinin coğrafyalarından ilk çıkışları Hun konfederasyonunda problemlerin başladığı tarih öncesinde görülmektedir. Hun liderlerinden, kardeşi Ho-Han-Ye ile Çin boyunduruğuna girme hususunda ihtilafa düşen Çiçi bozkır halkının özgürlüğe olan düşkünlüğünü temsil etmiş ve konfederasyondan ayrılarak batı istikametinde harekete başlamıştır. Kırgız Türklerinin Chien-k'un adı ile Sayan Dağları'nın batısı ile Altay Dağları'nın kuzey kısmından Issık Göl kuzeyine doğru yayıldığı görülmektedir. Neredeyse en kuzeyden yavaşça güneye inen Kırgız Türklerinin karşısına Çiçi çıkmıştır (Gömeç, 2011: 11). Çiçi'ye mağlup olan Kırgız Türklerinden bir müddet haber alınamamıştır.

Kırgız Türkleri tekrar sahneye çıktıklarında tebaa oldukları Göktürkler ve Mukan Kağan hâkim konumdaydı. Coğrafi olarak ise en son konumlarından daha doğuda, Baykal Gölü etrafında görülmektedirler. I. Göktürk dönemi T'ang hanedanlığı ile elçi vasıtasıyla başlayan ilişki II. Göktürkler zamanı birden fazla elçi ile gerçekleşmiştir. Birden fazla elçi ile kurulmaya başlanan olumlu ilişkiler bozkıra hakim olan Uygurların tebaası olmalarıyla sona ermiştir. Kırgız Türkleri bu dönemde ticaret konusuna önem verdikleri için Uygurlar tarafından engellenen T'ang hanedanı iletişiminin yerini Karluk, Tibet ve Araplar ile alışveriş yaparak doldurmuşlardır. (Roux, 2020: 155). Uygur yazı dili Kırgız Türkçesini etkisi altına almıştır Buna örnek olarak Roux, Kırgızlar hakkında şu açıklamada bulunur: “Bugünkü Tuva'nın bulunduğu, ancak o zamanki adının hâlâ bilinmediği yerde yaşayan komşularına benzeyen, çok sayıdaki kısa metinler olan mezartaşı yazıtlarıdır” (Roux, 2020: 154-155). Uygur yazı dili ise Göktürk yazı dili tesiri altındadır. Bu dönemde Kırgız adı Chia-Chia-Ssu, Kırgız lideri adına ise A-je denmektedir. Aynı zamanda günümüz arkeolojik gelişmeleri ışığında aletler üzerine kazanmış Türkçe yazılar Kırgız Türklerinin Türkçeye katkıları açısından kritik bir öneme sahiptir (Drompp, 2002: 400).

Uygurlar'a bir gece baskınıyla son vererek kurulan ilk Kırgız Hakanlığı hayat biçimleri olarak konargöçerliği benimseyen Kırgız Türklerini zorlamıştır. Halk içerisinde bölünmeye sebep

olduğu da söylenebilmektedir. Nitekim Kırgız Türklerinin baskın için Ötüken bölgesine tüm halkıyla gelmediği bilinmektedir. Halkın tamamının olmaması, yerleşik bir hayat üzerinde mutabık olunmadığına işarettir. Keza Kırgız Hakanlığı Çin'in kuzeyinde Liao Hanedanı merkezli yükselen Karahıtaylar tarafından yıkılmıştır. Uygurlara son verilmesi büyük sonuçları olduğu gibi Kırgız Hakanlığının yıkılmasının da büyük sonuçları olmuştur. Türkler tarafından kutsal atfedilen Ötüken coğrafyasında Kırgız Türklerinin ardından Moğollar hüküm sürecektir. Yurtlarından çıkartılan Uygurlar ise Moğolistan'a hakim olan Kırgız Türkleri önünden kaçarak Doğu Türkistan'da kendilerine bir yaşam alanı elde edeceklerdir. Uygurların bu göçü yaşanırken Yenisey Kırgız Türklerinin bir kısmının Altay'dan İrtiş havzasına göçtükleri görülmektedir. Uygurlar Altay Dağları'nda karşılaşacakları Kimekler ile yoğun bir etkileşim yaşayacaklardır. Aslen Kırgız Türklerinin devleti de Karahıtaylar tarafından yıkılmasının ardından benzer şekilde Doğu Türkistan, Fergana, Tanrı ve Altay dağları boyunca dağılmıştır. X. yüzyıl sonlarında Yenisey, Altay, İrtiş; XI. yüzyılda Minusinsk, Altay ve Tuva civarlarında görülmektedirler (Kıldıroğlu, 2006: 154).

Bir sonraki tarih sahnelerinde görülmeleri ise Büyük Moğol İmparatorluğunun genişlediği sıralardadır. Cengiz Han'ın 1205 yılında, oğlu Cuci vasıtasıyla boyunduruğuna aldığı Kırgız Türkleri aynı zamanda Cengiz Han'a tabi olan ilk Türk topluluğudur. Coğrafi olarak ise günümüz Kırgızistan'ına en yakın konumdadırlar. Böylece Büyük Moğol İmparatorluğu bünyesinde yaşayan Kırgız Türkleri Cengiz Han'ın ölmesiyle onun çocukları arasında paylaşıldılar. Başka devletlerin ve yöneticilerin boyunduruğu altına girmeleri onların uysal bir topluluk olduğu izlenimi uyandırmamalıdır. Tüm bu süreçlerde Kırgız Türkleri çevrelerine karşı olan özgürlük yanlısı tutumlarından vazgeçmemiş, zaman zaman müttefikler ile kimi zaman tek başlarına isyan etmişlerdir. Dağınık bir coğrafyada olmaları hasebiyle Yenisey Kırgız Türkleri Tuluy Han'a kalırken Tanrı Dağı eşrafındaki Kırgız Türkleri Çağatay Han hâkimiyetinde kalmışlardır (Gömeç, 2011: 67).

Büyük Moğol İmparatorluğunda başa geçen Arık Buka'nın liderliği Kubilay Han tarafından kabul görmeyince çatışma çıkmış, bu çatışmalar sonucunda yenilen Arık Buka Tanrı Dağlarına göçmüştür. Halka olan tavırlarından dolayı burada da tutunamayan Arık Buka'nın mahiyetindekiler dağılmıştır. Arık Buka sonrası yeni yönetici Kaydu Han olmuştur. Kaos ortamında Kırgız Türkleri, Tuluy ile Çağatay arasında bölündüğü gibi bu sefer Kubilay ile Çağatay arasında bölünmüştür (Isakov, 2013: 51). Yenisey Kırgız Türkleri XIII. asrın sonlarında Tuluy oğlu Yuan Hanedanı kurucusu Kubilay Han ile Ögedey torunu Kaydu arasındaki mücadelelerde sürgün edilmişlerdir. Tanrı Dağı Kırgız Türklerindeki durumsa

Yenisey Kırgız Türklerinin yaşadıklarında neredeyse bir asır sonra gerçekleşen Timur ile Toktamış mücadelesinde şekillenmiştir. Tanrı Dağındaki Arık Buka'dan kalan Moğolları dağıtan Timur'dan sonra Kırgız Türkleri İrtiş eşrafına sürülmüşlerdir (Kıldıroğlu, 2006: 156).

1510 yılı itibariyle Tanrı Dağı ahalisinde kalan Moğollar da asimile olmuşlardı. 1550 civarı ise Kırgız Türkleri Fergana Vadisinde görülmekle beraber kendi içlerinde ikiye ayrılmışlardı. Bunlar Otuz Uul Fergana Vadisinin doğu kısmında Kaşgar'da, İçkilik Fergana güneyi şeklindedir. Otuz Uul ise kendi içerisinde Sağ ve Sol Kanat olarak ikiye ayrılmaktadır. Sağ Kanat altı boy, Sol Kanat ise yedi oymaktan oluşmaktadır (Radloff, 2016: 24). 1570 yılında bildirilen diğer bir ayırım ise Kuzey ve Güney şeklindedir. Kuzey kesime Kırgız, Güney kesime Toguz Uul denmiştir. Kuzey kesim Sağ ve Sol Kanat'tan oluşurken Güney kesim İçkilik ve Sağ Kanat'a tabi Manguş ile Adıgine'den oluşmaktadır (Asanov, 2002: 660). Timur, Toktamış peşinden gidince Kırgız Türkleri ve Kıpçaklar Tanrı Dağına tekrar gelmiş ve burada birbirleri ile etkileşim içerisinde yaşamışlardır. Fakat Kıpçaklar tarihleri boyunca bir devlet kurmak yerine kurulu devletler içerisinde yönetici veya savaşçı şeklinde bulunmayı tercih etmişlerdir. Gürcistan'daki Kıpçaklar, Memlûkler, Delhi Sultanlığı örnek olarak gösterilebilir. Örneklerden yola çıkarak kültür benimseme anlamında Kıpçakların sorun yaşamadığı görülmektedir. Din ve coğrafya fark etmeksizin uyum sağlayabilmektedirler. Sadece dil hususuna dikkat etmek gerekmektedir. Kırgız Türkleri sert doğaları akabinde kültürlerini sıkı sıkıya muhafaza etmelerine rağmen büyük ihtimal Tanrı Dağındaki bu etkileşimli yaşam sonucunda Kıpçak dil ailesine katılmışlardır. Kıpçaklar sadece Kırgız Türkleri ile değil Özbek, Kazak Türkleri ile de etkileşimde bulunarak uluslaşmalarında etkili olmuşlardır.

Öte yandan Moğol saldırılarından muzdarip olan diğer Kırgız Türkleri batıya göçerek Kazaklar arasına karıştılar ve Kazak Kırgız adını aldılar (Barthold, 2004: 33). Batı dünyası ise bu Kazak Kırgızları terimsel olarak ayırabilmek adına çareyi Kırgız Türklerine Kara Kırgız demekte buldu (Radloff, 2002: 375). Kazak Kırgızlar Rus ve Kalmuk istilasları zamanlarında Kazaklar ile çarpıştılar (Berber, 2021: 34). XV. asrın başlarında Kıpçaklara adını vererek bünyesinde eriten Tanrı Dağı Kırgız Türkleri Özbek Hanı Ebulhayr ve ileriki zamanlarda han olan torunu Muhammed Şeybani'ye destek vererek Harezmi üzerine olan seferlere katılmışlardır. Muhammed Şeybani Horasan üzerine gidince bir diğer Türk hükümdarı Safevi Şahı İsmail ile karşı karşıya gelmiş, Merv savaşında Şah İsmail Muhammed Şeybani'yi öldürmüştür. Özbek ve Safevi mücadelesi bununla da kalmayarak Türkistan coğrafyasında bir Şii-Sünni mücadelesine dönüşmüştür. Diğer bir mücadele ise Özbek Hanı II. Abdullah zamanında alınan Horasan'ın Safevi şahı Abbas tarafından geri alınması ile yaşanmıştır.

Bu konulara değinilmesinin amacı Özbek ulusu ardılları içerisindeki Şeybani soyundan İlbars önderliğinde Hive Hanlığı, Özbek ulusunun yönetim boşluğunu dolduran Astrahanlı Baki Muhammed Buhara Hanlığını bu sayede kurabildiğini aktarmaktır. Diğer yandan Rusya ve son Çin hanedanı Qing İmparatorluğu Türkistan coğrafyası üzerine kendilerine yer edinmeye çalışmaktaydılar. İlk önce harekete geçen Rusya'ya karşı Oyratlar ile akrabalık müessesesi ile yakınlık kuran Yenisey Kırgız Türkleri Cungar Hanlığı zamanı kendilerine müttefik edinmişlerdir. Bu müttefiklik ise meyvesini Qing İmparatorluğu'nun yayılmacı politikası karşısında vermiştir. Hangay Dağları üzerine sefer tertipleyerek bu bölgeleri bünyesine katmaya çalışan Qing İmparatorluğu'nun sözde Yenisey Kırgız Türklerine zarar vermemeleri için 1703 yılında bir göç düzenlenmektedir. 1704'de ise bu sefer Rusya'nın işgalci politikasına karşı 1706 yılında başka bir göç yaşanmıştır. Cungar Hanlığının temellerinde bulunan ailelerden olan Targabatay Kırgız Türkleri de bu dönemde oluşmuştur. Kırgız Türkleri ziyadesiyle fazla parçaya bölünmüştür.

Çungarya'ya göç etmiş olan Yenisey Kırgız Türklerinden geri Hangay Dağlarına dönen bir kısmı günümüz Hakaslarının atası olmuş, 1733 yılında Qing İmparatorluğunun bir diğer işgale kalkıştığı yer olan Çungarya'yı ilhak etmesiyle buradaki Kırgız Türkleri Fu-yu bölgesine göçmüşlerdir (Çertikov, 2013: 38). Fu-yu, Heyluntsyon veya Mançu Kırgız Türkleri bu dönemde oluşmuştur (Coldoşev, 2022: 54). Diğer Kırgız Türkleri hanlıklar döneminde Hive ve Buhara hanlıkları arasındaki mücadelelerden yorulan Kırgız Türkleri, bünyelerinde bulunan Kıpçaklar, Özbekler ile Şeybani soyundan Şahruh önderliğinde bölgeden ayrılarak Fergana'ya gitmiş ve Hokand Hanlığını kurmuşlardır (Akar, 2022: 191). Ming Hanedanına mensup Şahruh Fergana vadisindeki konumunu güçlendirmek amacıyla bölgenin önde gelenlerinden Hocend Emiri Kırgız menşeli Akbota'ya kızını vermiştir. Akbota Kırgız beyleri arasında Buhara Emirliğinin desteği ile güç kazanmış, adı geçen bir beydir. Akbota'nın kızını da oğlu Abdurrahim'e almıştır. Fakat Şahruh'un ölümü ile Abdurrahim'in başa geçmiştir. Akbota Abdurrahim'e sonuçsuz bir suikast girişiminde bulunmuştur. Bu suikast girişimi sonucunda Akbota'nın öldürülmesiyle birlikte Hocend, Hokand toprağı olmuştur. Kırgız topraklarının bu şekilde işgali 1821 yılında başlayarak yaklaşık on bir yıl sürmüştür.

Kırgız Türklerinin Hokand üzerine etkisi Kırgız Türklerinin taraftarı Şirali Han'ın Kıpçak binbaşı Müslümankul aracılığıyla öldürülmesiyle zayıflamıştır. Şirali Han oğlu Hudayar Han küçük yaşından dolayı kukla şah olarak Müslümankul tarafından başa geçirildi. Hokand'da bu dönem Kıpçak dönemidir. Taşkent isyanı sonuna kadar süren bu dönem sonunda Hudayar Han bilinçlenmiş ve Kıpçakların öldürülmesini emretmiştir. 1853'ten itibaren birçok Kıpçak

katledilmiştir. Müslümankul'un bu süreçte Ruslara sığınması Akmesid Kalesinin düşmesine sebep olmuştur (Türkmen, 2019: 164). Bu esnada Rus işgali önce Kuzey Kırgızistan'ı vurarak 1855-1867 yılları arasında işgali sonuca ulaştırmışlardır (Yazı, 2007: 20). Birçok iç karışıklığın ardından Hudayar Han'ın Ruslara gitmesi ile 1876 yılında Hokand Hanlığı Rus topraklarına katılmıştır. Rus hakimiyetine de birçok kez isyan eden Kırgız Türkleri kalıcı coğrafyalarına yerleşmişlerdir.

Kırgız Türkçesinin Tarihi

Türkçe, Türk ırkının eskiliğinden ötürü köklü bir tarihe sahiptir. Türk dili yayıldığı geniş coğrafyalar hasebiyle ise zengin bir kelime hazinesini bünyesinde barındırmaktadır. Bu geniş tarihe ve zenginliğe sahip olan dili sınıflandırmak için geniş zaman aralıkları kullanılmaktadır. Genel anlamda kullanılan en kapsamlı sınıflandırma yöntemi Altay dil ailesi kuramıdır. Kurama göre Altay dil birliği döneminin yaşanmasının ardından Japonca ve Korecenin ayrılması ile Pre-Turkic yani Çuvaş-Türk dil birliği sağlanmıştır (Özyetgin, 2006: 4). İlk Türkçe olarak geçen bu dönemin ardından iki ana başlık ortaya çıkmıştır. Ana Bulgarca ve Ana Türkçe bu iki başlığı oluşturmaktadır. Ana Bulgarca Ogur boylarının Juan Juanlar tarafından baskılanan Sabirler tarafından yerlerinden edilmesi sonucu göç ettikleri Kuzey Karadeniz coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Ana Türkçe ise kendi arasında yine bölünmektedir. Kırgız Türkçesi Kıpçakça etkileşimli Eski Türkçe koluna mensuptur. Bu kolda Altayca ile beraberdir. Nitekim Altayca ile birçok benzerlikleri bulunmaktadır. Kırgız Türkçesi kendi özelinde de dönemlere ayrılmaktadır (Bozkurt, 2012: 453). Genel itibari ile IX. ila X. yüzyıllar Eski Kırgız Türkçesi, X. ila XVI. yıllar Orta Kırgız Türkçesi, sonraki dönemler ise Yeni Kırgız Türkçesi dönemi olarak sınıflandırılmaktadır (Yunusalıyev, 2016: 242). Kırgız Türkçesi dönemlerini anlamlandırmak için ilk kısımda bahsedilen Kırgız tarihine bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda Eski Kırgız Türkçesi döneminde Kırgız Türklerinin Hun, Göktürk ve Uygur tebaası oldukları görülmektedir. Nitekim Yenisey yazıtları, dönemi anlamlandırmak adına en etkin kaynaklardır. Her ne kadar tebaası oldukları topluluklara karşı sık sık isyan etseler de kültürel anlamdaki alışverişler esnasında yazılarında Göktürk döneminde runik alfabe, sonrasında ise Uygurca etkisine rastlanmaktadır. Dönem olarak Altay, Hakas, Tuva dilleri bir arada bulunmaktadır.

Kırgız Türklerinin 840 yılında Uygurlara son vermeleriyle Yenisey bölgesinden çıkmaları Kırgız Türkçesi için de yeni bir sayfa olmuştur. Altayca ile olan yakınlaşma bu döneme tekabül etmektedir. Büyük Kırgız Kağanlığının dağılması sonucunda Kırgız Türkleri de farklı coğrafyalara göç etmek zorunda kalmışlardır. Büyük Moğol İmparatorluğunun fetih

hareketlerine kadar pek bilgi edinilemeyen Kırgız Türkleri Cengiz Han'ın çıktığı büyük fetihle ona biat eden ilk Türk topluluğu olarak tekrardan kendilerini göstermektedirler. Cuci Han vasıtasıyla Büyük Moğol İmparatorluğuna bağlanan Kırgız Türkleri eski dönemlerde de olduğu gibi bu dönemde de tebaası oldukları devletin kültürü ile alışveriş içerisinde bulunmuşlardır. Cengiz Han'ın devleti çocuklarına üleştirmesiyle Türkistan genelinde hakimiyet kuran Çağatay Hanlığı özelinde Çağatay Türkçesi Kırgız Türkçesini de etkilemiştir. (Kafalı, 1993: 369) Sonraki dönemde ortaya çıkan Timur'un Çağatay Türkçesine verdiği önem ile sağladığı Türkistan birliğinde Çağatay Türkçesi neredeyse bütün Türkistan halklarının dillerine temas etmiştir. Timur'un Kırgız Türkçesine bir diğer etkisi ise Tanrı Dağının Moğollardan temizlemesinin ardından bölgeye yerleşen Kırgız Türklerinin ve Kıpçakların arasındaki kültür alışverişini üzerinden olmuştur. Bu alışveriş sonucunda Kıpçaklar Kırgız Türkleri arasında erimeye başlamışlardır. Kıpçakça, Kırgız Türkçesi üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Özbekiyye'nin hanlıklara bölünmesiyle farklı coğrafyalarda konargöçer hayatlarını yaşamaya devam eden Kırgız Türkleri Fergana havzasında Hokand Hanlığına dahil olarak bir arada kalmışlardır. Bu dönemde İslamiyet'in etkisiyle Arapçanın Kırgız Türkçesi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ancak Kırgız Türkçesindeki asıl Moğol etkisi ikinci büyük Moğol seferi olan Cungar Hanlığı dönemine denk gelmektedir. Cungarlar'ın Türkistan üzerine seferleri esnasında Fergana Vadisi'nin güneybatısına kayan Kırgız Türkleri bu dönemde Taciklere yaşamları sonucunda dillerinde Farsça öğelere yer vermeye başlamışlardır. Aynı zamanda Oyratlar ile etkileşimde olan Kırgız Türklerinden beylerin Moğolca eğitim aldığı bilinmektedir (Butanayev, 2002: 411). Bunun yanı sıra Kubilay ile Arık Buka mücadelesinden Kubilay ile Kaydu mücadelesine Kırgız Türkleri ve Moğolların iç içe yaşaması sonucunda Kırgız Türkçesinde Moğol unsurları epey çoğalmıştır. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar olan süreçte yaşanan Kırgız göçleri sonucunda ortaya çıkan Fu-yü Kırgız Türkleri Türkçesi ise Hakaşçadan ayrılmış Türkçenin bir kolu olarak bilinmektedir (Tekin ve Ölmez, 1999: 168). Daha sonraki dönemlerde Çince eğitim sonucu dilleri asimile olsa da özü itibari ile bu şekildedir. Kuzeydeki Moğol etkisi güneydeki Doğu Türkistan kapsamında Uygur ve Tacik etkisi sonucunda geç dönemde İslam'ı benimseyen Kırgız Türkleri için kültürel bir ayrılma teşkil etmektedir. Dile olan etkilerde kuzey ve güney olarak ayrılmaktadır. Gelecek dönemlerde de Kırgızistan'ın kuzeyindeki Rus etkisi ile güneyindeki İslam etkisi farkını ortaya koymaktadır. Bu farkın öne çıkan örneği aydınların isimlendirmelerinde görülmektedir (Kuzucu, 2021: 22). Kuzey Kırgızistan aydınları için kullanılan Moldo kelimesinin anlamı edebî dil bilen kişidir. Güney Kırgızistan aydınına verilen Molla ismi ise birden fazla dil bilen medreseli anlamında kullanılmaktadır. Mollalar daha din bazlı kesimi de yansıtmaktadır (İdirisov, 2017: 33). Kırgız

Türklerinin konargöçerlikleri hasebiyle sıkça değiştirdikleri coğrafyalarının siyasi sebeplerine değinilmiştir. Şimdi ise bu coğrafi değişimlerin Kırgız Türkçesi üzerindeki sonuçlarına değinilecektir.

Kırgız Türklerinin Rus işgali sonraki dönemleri için coğrafyaları ve tarihleri Türkistan ile özdeşleşmektedir. Aslen bu durum sadece Kırgız Türkleri için değil tüm Türkistan Türkleri için geçerlidir. Fakat tezat bir şekilde Türkistan coğrafyasının ilmi gelişimi İdil Nehrinin batı kesiminde şekillenmiştir. Rus işgali esnasında özgürlükleri için çarpışan Türkistan Türkleri kültürel çalışmalar için zaman bulamamış, bulsa dahi önlerine zorluklar çıkartılmıştır. İdil Nehrinin batısından kasıt olarak Türkoloji alanına bakılması gerekmektedir. Türkoloji biliminin ortaya çıkışı Sinoloji bilimine dayansa da Türkoloji alanındaki ilk çalışmalar geleneksel anlamda Alman menşelidir. Bununla birlikte bilimsel anlamdaysa Wilhelm Radloff ile özdeşleşmektedir. Macaristan ve Budapeşte'nin de Türkoloji alanına katkıları yadsınmamaktadır. İlk Türkoloji kürsüsü ile ilk Türk dili dersinin bu coğrafyada gerçekleştiği bilinmektedir. Bunlara ek olarak Turan Cemiyeti ve Turan Dergisi de önem arz etmektedir (Oral, 2004: 112). Türkoloji'ye katkı açısından bir diğer önemli husus Azerbaycan'dır. 1922 yılında kurulan Yeni Türk Elifba Komitesi ve yayın organları olan Yeni Yol gazetesi Türkistan Türkleri ile aynı kaderi paylaşan bir Türk halkının attığı ilk adım olarak oldukça ehemmiyetlidir. Devamında ikişer yıl arayla önce 1924'te Latin alfabesi kabul edilmiş 1926'da Bakü Türkoloji Kongresi'nin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Aslan, 2009: 360). İlk Türkoloji kongresinin Bakü'de gerçekleşmesi için ise ısrarlı adım atan taraf Ruslar olmuştur. Aleksandr Samoyloviç ve Wilhelm Barthold Türkoloji alanında ilk çalışanlardan olarak bu kongrenin öncüsü olmuşlardır. 6 Mart 1926 yılında İsmail Gaspıralı ve Wilhelm Radloff şerefine toplanan kongre on iki oturum sürmüştür, Hüseyinzade Ali Turan ve Fuat Köprülü gibi Türk aydınları sunum yapmıştır (Oral, 2004: 118). Kongrenin Türkoloji adına üç temel sonucu olmuştur. Birinci sonuç Türkiye ve Kazan aydınlarının Arap alfabesine olan meylidir. İkinci sonuç Macar aydınlarının Latin alfabesi savunuları sonucu Türkiye Cumhuriyeti merkezli gerçekleşecek Alfabe Devriminin temellenmesidir. Üçüncü sonuç ise Türkolojinin bilimden siyasete doğru ivme kazanmasıdır. Birinci sonuç için Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset adlı eserinde Kuzey Türkleri için söylediği çağdaş düşüncelere olan uzaklık kısmı yerinde bir tespit olmaktadır (Akçura, 2019: 15). Akçura'nın çağdaş düşünceler açısından Türkiye Türkleri ile köprü kurulması çözüm önerisi Bakü Türkoloji Kongresindeki Türk aydınlarının tutumu ile ters düşmektedir. Yine de Mustafa Kemal Atatürk ve inkılapçılığının önemi burada kendisini belli etmektedir. Kongrede Arap alfabesine duyulan yakınlık Türkiye Cumhuriyeti özelinde Mustafa Kemal'de karşılık bulamamış ve Harf Devrimi gerçekleştirilmiştir. İkinci sonuç aslında Harf

Devrimini doğurmuştur. Kongredeki Dr. Kühne raporu da bu konuda oldukça etkili olmuştur (Kale, 1999: 820). Üçüncü sonuç ise diğer iki sonuç ile bağlantılıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1928 Harf Devrimi yaşanana değin Latin alfabesini Rus hakimiyetindeki Türkler için olumlu olduğunu savunan Ruslar Harf Devrimi ile telaşa kapılmışlardır. Bunun genel sebebi sonuçta Türkiye Cumhuriyeti'nin özgürlüğünü kazanması ve inkılaplarıyla devletlerini modernleştirmesinin diğer Türk halklarına örnek teşkil etmesine duyulan endişedir. Özel anlamda ise Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kültürel etkinliklerin aynı dil esasında hız kazanarak yine özgürlük ve çağdaşlaşma fikirlerinin Azerbaycan Türklerine benimsetilmesine olan endişedir. Rusların coğrafyalarına bakmaksızın Türk halklarını bir gördüğünün kanıtı burada görülmektedir. Çalışmanın bu kısmına kadar bahsedilen hususların sebebi de budur. Kırgız Türklerinin dillerine olmuş veya olacak tüm müdahalelerin tüm Türk dillerine olan müdahaleler olduğu belirtilmelidir. Rus desteğini kaybeden Latin alfabesi Moskova Birinci Özel Kongresinde "Tek Tip Sovyet" anlayışına dayanan "İnsanın dili Rusça, dini Ateizm, milleti Sovyet olmalı" ibaresine karşı gelemedi. 1935 yılında Kuzey Türklerinden on beş halk Kiril alfabesine geçirildi. 1938 Kafkas Türkleri, Kırım Tatarları ve Kırgız Türkleri Kiril alfabesine geçirildi. 1939'da Tataristan, 1940'da Özbek ve Türkmen Türkleri Kiril alfabesine geçmek zorunda kaldı. Peşi sıra yaşanan alfabe değişiklikleri bir sonuçtur. Bu sonucun sebebini anlamak için 19. yüzyıla bakmak gerekmektedir. Çarlık Rusya'sı entelektüellerinden Nikolay İvanoviç İlimsky dinî hükümlere sıkı sıkıya bağlı bir şovenist görüşe sahiptir. Ortodoks kilisesine mensup olan İlimsky, Çarlık Rusya bünyesinde bulunan diğer halkların Ruslaştırılması konusundaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Rus hükmü altındaki milletleri daha iyi anlamak maksadıyla yurtdışı seyahatleri yaparak yabancı dilini geliştirmiş ve Kazan Akademisine girerek hem Hıristiyanlığı hem Ruslaştırma politikasını geliştirmek için uğraşmıştır. Kazan Akademisinde edebî ve halk Tatarcasını ayırarak dil üzerinden sağlanmak istenen asimilasyonu sadece üst kesime değil halk tabakasına da yaymayı hedeflemiştir. İlimsky çalışmalarını akademik konfor alanının dışarısına taşıyarak 19. yüzyılın ilk yarısının sonunda Kırgız Türklerinin arasında yaşamaya başlamıştır. Dili daha iyi anlamak için yanında aldığı üç öğrenci Kırgız Türkü ile Tatarca-Kırgızca sözlük hazırlamıştır. Çalışmanın geçen paragrafındaki bahsedildiği gibi Kırgız Türkleri üzerine olan çalışma sadece Kırgız Türklerini değil, İdil-Ural sahasında yaşayan Tatarlar arasında uygulanacak politikayı da şekillendirmiştir. Sonraki dönemde Kırgız Türklerinin konargöçerlikleri de hesaplanarak Kırgız-Rus okulları açılmıştır. Ardılı olarak Kazan ve Çuvaş dilleri üzerine çalışmalar yürütülmüştür (Yüksel, 2019: 169). İlimsky'nin hazırlamış olduğu bu altyapıya karşı tepki için gerçekleşmesi gereken olay iki koldan 1905 yılında patlak vermiştir. Kültürel kolu ceditçiliği kurucusu İsmail Gaspıralı

gazetesi Tercüman'da Türk halklarının parçalara ayrılarak adlandırılmaması bir bütün olarak algılanmasına yönelik yazısı ile gerçekleştirmiştir (Akar, 2022: 300). Faaliyet kolu Rus-Japon savaşındaki bahriyelilerin üstlerine isyan etmesi, işçi ve köylü sınıfının ezilmesi sonucunda 1905 yılında Rus Devrimi gerçekleşmiştir. Rus Devrimi sürecinde iç karışıklıkları ile meşgul olan Rusların müşkül durumu Türkistan'a yaramıştır. Bu dönemde ilk Türkistan matbaası Taşkent şehrinde faaliyete girmiştir. Kazan ve Ufa gibi İsmail Gaspıralı menşeli Türk halklarının kalkınması konulu akım ceditçilerin merkez şehirlerinden Kazan ve Ufa Türkistan yayın hayatı için önem kazanmıştır (Güngör, 2016: 391). 1910 yılında Kırgız Türkleri arasında Hokand Hanlığı ve İslam getirisi Arapçanın etkisindeki Çağatay Türkçesi kullanılmaktaydı. 1911'de ise Moldo Kılıç Şamırkaanulu'nun Zar Zaman gazelinin kitaplaşmış hali, Kırgız Türklerinin ilk matbaa çıkışlı edebi ürünü Kıssa-i Zilzala Kazan'da neşredildi (Aşçı, 2009: 21). Bu neşrin ardında bir ceditçi aydını İşenali Arabayev bulunmaktadır. İşenali Arabayev 1882 yılında Tanrı Dağlarında doğmuş, Ufa'da eğitim görmüş bir Kırgız Türktür. Ceditçilik akımının okulları olan Usul-i Cedit okullarının Kırgızistan biriminde öğretmenlik yapmıştır. Kırgız Türkçesi üzerinde büyük emeği bulunan Arabayev'in Moldo Kılıç'a öncü olmasının yanında Sarsakeyev ile Alifbe Yake Töte Oku (Alfabe ve Hızlı Okuma) adlı eseri Usul-i Cedit okullarında kullanılan temel ders kitabını yazmıştır (Aşçı, 2010: 9). Aynı zamanda birçok okuma parçası ile çocuklar arasında okuma yazmanın artması için çabalamıştır. Kırgız şecereleri üzerine de etkili çalışan Arabayev 1913 yılında Muhtasar Tarih-i Kırgızıye ve genişletilmiş versiyonu Tarih-i Kırgız Şadmaniye adlı eserlerin çıkartılmasında etkin rol oynamıştır. 1919-1921 yılları arasında Türkistan Halk Üniversitesi, Türkistan İşçi-Çiftçi Üniversitesi ve birçok okul açıldı. 1921-1923 yılları arasında ise önce Kazak-Kırgız, ardından Kara Kırgız İlim Komisyonları kuruldu. Kazaklar Kırgızlara nazaran daha hızlı kültürel gelişmelere atılmışlardır. Birçok Kırgız aydını Kazak ülkesinde eğitim görmüştür. Bunlardan en mühimlerinden bir tanesi Kasım Tınıstanov'dur. 1901 yılında doğan Tınıstanov hem Çin hem Almatı'yı görerek kendisini geliştirmiştir. Bakü Türkoloji Kongresine katılan ekip arasında yer almıştır. Kongrede Arap alfabesinin revizyona muhtaç, alternatifinin bulunması şart olan ve bu alternatif için en uygun olan Latin alfabesinin dahi revize edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun yanı sıra Wilhelm Barthold ile görüşerek Kırgız tarihi adına bir çalışma yapmasını rica etmiştir. 1928 yılında Kırgızistan Akademi Merkezi tarafından neşredilecek olan Barthold'un kitabı Kırgız tarihi üzerine yayımlanmış ilk eser olacaktır (Küçükmehtemoğlu, 2017: 120). Tınıstanov 1926 yılında ise Ene Tilimiz (Ana Dilimiz) adlı bir kitap neşretmiştir. 1924 yılı Kırgız Türkleri için dil alanında bir dönüm noktası olmuştur. Öğretmen Meslek Okulları ve Kırgız Eğitim Enstitüsü açılarak eğitimde alınan yol sistematik bir hale getirilmeye

çalışılmıştır. Yine 1924 yılında Erkin-Too (Hür Dağ) adlı ilk millî gazete de yayın hayatına başlamıştır. Daha sonraları 1927 yılında Kızıl Kırgızistan, 1956 yılında Sovetik Kırgızistan, 1991 yılında Kırgız Bayrağı adlarını almıştır. İlk millî gazete oluşunun akabinde 1927-1942 yılları arasındaki yayın hayatında Arap, Latin ve Kiril alfabeleriyle neşredilmiş olmasıyla Kırgız Türkçesinin geçtiği aşamaları göstermesi açısından önem arz etmektedir (Altımışova, 2013: 89). 1924 yılının bir diğer neşri Kara Kırgız Eğitim Komisyonunun önderliğinde Alip-bee (Elifba), Arabayev tarafından neşredildi. Arabayev bu neşrini iki yıl sonra Cazuu Colunda Saamalık eseriyle revize etmiştir. 1926 yılında yayın hayatı Kırgız Türkçesi için hareketli geçmiştir. Leninçil Caş adlı yeni bir gazete yayın hayatına başlamıştır. Moskova Merkezi Yayıncılığı ve Kırgız Memleket Yayınları aktif kullanılmaya başlanmıştır. Yıl içerisinde gerçekleşen Bakü Türkoloji Kongresine Kırgız aydınları katılım sağlamıştır. Bir yıl sonra 1927 yılına gelindiğinde ise Latin alfabesine geçiş çalışmalarına başlanmıştır. Süreç 1930 yılına kadar sürerken 1928 yılında Kız Öğretmen Meslek Okulu açılmıştır (Aşçı, 2009: 13).

Sonuç ve Tartışma

Kırgız Türkleri milattan önceki dönemlerden itibaren varlıklarını sürdürmüş bir Türk boyudur. Selenge Irmağının Kem kolunda ilk defa görülen bu boy tarih boyunca çeşitli devletlerin bünyesinde yer edinmiş ancak tüm tebaalık süreçlerinin sonucunda kültürel kimliklerini kaybetmemişlerdir. Her ne kadar farklı kültürler ile etkileşim kursalar da bu etkileşim olması gereken kültür alışverişinden öte geçmemiştir. Kırgız Türklerinin tarihi kronolojik olarak sınıflandırıldığında üç kısımdan oluştuğu görülmektedir. İlk kısım milattan önceki dönemden 840'a kadar olan kısmı kapsamaktadır. Bu süreçte Kırgız Türkleri Hun Konfederasyonuna olan bağlılıklarından sonra Göktürk ve Uygur kağanlıklarına da bağlanmışlardır. İkinci kısımda Uygur kağanlığını yıkan Kırgız Türklerinin Timur sonrası döneme kadar olan faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu dönemde Büyük Moğol İmparatorluğu kurulmuş, haleflerinden Çağatay hanlığı Türkistan'ı kaplamış ve sonrasında Timurlular Türkistan hakimi olmuşlardır. Üçüncü ve son kısım Timur sonrasında güçlenerek Türkistan coğrafyasında kendisini gösteren Özbekler ile bir geçiş dönemi yaşamış ardından Cungar, Rus ve Çin işgalleri sonrası Sovyet dönemi ile devam etmektedir. Günümüzde Kırgızistan bağımsız bir Türk devleti olarak varlığını sürdürmektedir. Milat öncesinde 21. yüzyıla geline süreçte Kırgız Türklerinin dili de kültürel alışverişlerden etkilenmiştir. Göktürk döneminde runik, Uygur döneminde Uygur dilinden etkilenmiştir. Çağatay hanlığı döneminde Türkistan coğrafyasının ana dili haline gelen Çağatay Türkçesinden etkilenmiş, Timur döneminde Tanrı Dağlarını kendilerine iskân edinebilmeleri sonucunda Kıpçaklar ile etkileşime girerek Kıpçak

dil ailesi hüviyeti kazanmışlardır. Sovyet zamanında iki kısım halinde kültürlenmiş Kırgız Türkleri kuzey ve güney olarak iki kısım halinde kültürlenmişlerdir. Bunun sonucunda Kuzey Kırgızistan'da Rus etkisi görülürken Güney Kırgızistan'da Doğu Türkistan ve İslam bazlı Arapça, Farsça etkisi gözlemlenmektedir. Kırgızistan devlet olarak Arap, Latin, Kiril alfabelerine ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde Latin alfabesine geçiş için çalışmalarını sürdürmektedir.

Öneriler

1905 ila 1942 yılları arasındaki gelişmeler Kırgız Türkçesinin günümüzdeki kullanımı için kritik bir öneme sahip olmuştur. Kritik dönem sadece Kırgız Türklerini değil Türkistan özelinde dünya üzerinde yaşayan bütün Türk haklarını etkilemiştir. Bu tarihlerin öncesindeki dönemde Nikolay İvanoviç İlimsky Ruslar adına önemli faaliyetlerde bulunurken bu tarihlerin arasındaki dönemde İsmail Gaspıralı ardılı İşenali Arabayev, Kasım Tınıstanov, Bekir Sıtkı Çobanzade Türk halkları için yararlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. İsmail Gaspıralı ve Bekir Sıtkı Çobanzade Türkistan Türkü olmamalarına rağmen Türkistan Türklerinin mücadeleleri için önemli isimler olmuşlardır. Bakü, Budapeşte, Kazan gibi Türkistan coğrafyası dışında bulunan yerleşkeler Türkistan'ı kaderine mahkum bırakmayarak önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Sonuç olarak Türklük coğrafi veya kültürel kalıplar ile sınırlandırılabilir, işgal veya esaret altına alınabilecek bir terim değildir. Hangi coğrafyada veya kültürün etkisi altına olunursa olunsun boyun eğmeyen veya asimile edilemeyen bir olgu olarak varlığını korumaktadır. Günümüzde de siyasi harplerden ziyade kültürel asimilasyon savaşlarının yaşandığı göz önünde bulundurularak Kuzey, Doğu, Batı; Tatar, Kırgız, Oğuz olarak parçalanmaktan ziyade ortak payda olan Türklük altında birleşilerek dilde, işte, fikirde birliğin sağlanması gerekmektedir.

Kaynakça

Ahmet Taşağıl, "İslam Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002; 2: 323 – 367).

Akar, A. (2022). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken.

Akçura, Y. (2019). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Altımuşova, Z. (2013). Kırgızistan'da İlk Milli Gazetenin Tarihçesi (1924 – 1940). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (29), 73 – 90.

- Aslan, B. (2009). Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesinden “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 16 (40), 357 – 374.
- Aşçı, U. D. (2009). Kırgız Dili ve Edebiyatının Kuruluş Yıllarına Ait Arap Harfli Kırgız Metinlerinde Alfabe Ve Yazım Kuralları. *Türkbilig*. (17), 5 – 32.
- Aşçı, U. D. (2010). Kırgız Türkçesiyle Yazılmış Alip-Bee Adlı İlk Alfabe Kitabındaki Söz Varlığı Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (27), 19 – 43.
- Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Berber, O. (2021). *Kalmuk İstilasası ve Türk Dünyasına Etkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bozkurt, F. (2012). *Türklerin Dili*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Coldoşev, R. (2022). Fu-Yu Kırgızlarının Kökeni (çev. Güler Kaçar). *Tehlikedeki Diller Dergisi*. 12 (20), 53 – 64
- Çakın, Ö. ve Akman, E. (2017). Kırgızistan'da Kiril Alfabesine Geçiş Süreci ve Gazetelere Yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (38), 287 – 297
- Çertikov, M. A. (2013). Yenisey Kırgızlarının Etnik Grubu Olarak Fu-Yu Kırgızları. *Bellekten*. 61 (1), 35 – 42.
- Gömeç, S.Y. (2011). *Kırgız Türkleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Güngör, E. (2016). Kırgız Matbuatının Ortaya Çıkmasında Ceditçiliğin Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(3), 387 – 400.
- Güven, E. (2021). Hakas ve Kırgız Adı Üzerine. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (23), 344 – 355.
- Isakov, A. (2013). Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl). *Siberian Studies (SAD)*. 1.(3), 43 – 60.
- İdirisov, S. (2017). Çağatay Dilinin Etkisindeki Kırgız Dili. *Türkoloji*. (84), 31 – 49.
- Kale, M. (1999). Harf Devrimi. *Erdem*. 11 (33), 811 – 831.
- Kıldıroğlu, M. (2006). IX-XVI. Asırlarda Yenisey – İrtiş Bölgesinde Kırgız – Kıpçak İlişkileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 12 (30), 133 – 166.

- Küçükmehtetoğlu, Ö. (2017). Kırgız Türkolog Kasım Tınıstanov'un Bakü Türkoloji Kongresi'nde Latin Alfabesine Geçişle İlgili Görüşleri ve Kırgızistan'ın Latin Alfabesine Geçişte Bugünkü Durumu. *Türkoloji*. (85), 118 – 124.
- Kuzucu, M. (2021). *Moldo Kılıç Şamırkan Uulu'nun Şiirlerindeki Muhteva Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı: Karabük.
- Saray, M. "Kırgızistan", *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*. (Erişim 04.07.2023).
- Michael R. Drompp, "Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırgızları", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002; 2: 397 – 404).
- Kafalı, M. "Cengiz Han", *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi* (Erişim 18.08.2023).
- Oral, M. (2004). Türkoloji Tarihinde 1926 Bakü Türkiyat Kongresi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. (17), 107 – 129.
- Özyetgin, A. M. "Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı". Chinese Academy of Social Science (Konferans). *TURFAN*. China, 2006
- Radloff, W. W. (2016). Kırgızlar Üzerine Gözlemler, *Belgü*, (3), 123 – 136
- Roux, J. P. (2020). *Türklerin Tarihi* (Kazancığil, A. ve Özcan, L. A.) İstanbul: Dergah
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (1999). *Türk Dilleri*. İstanbul: Simurg
- Asanov, T. "Kırgızların XV-XVI. Yüzyıllarda Siyasi Yapısı", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002; 8: 657 – 661).
- Türkmen, İ. (2019). Hokand (Fergana) Hanlığı'nda Bürokrasi İçin Yarışan İki Türk Boyu: Kıpçaklar ve Kırgızlar, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, (12), 159 – 167.
- Viktor Butanayev, "Moğol-Cungar Hâkimiyeti Döneminde Yenisey Kırgızları", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002; 2: 405 – 411).
- Wilhelm W. Radloff, "Kazaklar ve Kırgızlar", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002; 2: 368 – 376).
- Yazı, M. E. (2007). *Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı: Elazığ.
- Yunusalıyev, B. M. (2016). Kırgız Dili ve Diyalektikleri, *Gazi Türkiyat*, (19), 241 – 267.

Yüksel, A. (2019). Nikolay İlminskiy'in Kültürel Emperyalizm Politikası ve Türkistan. *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*. 5 (6), 167 – 170.

Extended Abstract

Turkish society is one of the rare societies that has managed to preserve its traditions, customs, in short, its culture since the earliest periods of history. Its history not only spans such a long period of time, but also an equally large geographical expanse. It follows that Turkish communities, which are among the many cultures, are able to preserve their own culture, even if they are minorities. But not every Turkish society can have the same characteristics. Nevertheless, the Kyrgyz Turks, who are the subject of this article, are one of the Turkish communities that have been able to preserve their culture. The Kyrgyz Turks, who adopted Konar nomadism as their standard of living, were generally present in the Yenisei Basin in the early period. According to other Turkish communities, they stayed in the north and did not interfere with the Turkish peoples in the south unless they felt their existence was severely threatened. Their appearance on the historical stage occurred with the entry into the rule of the Huns. They revealed their existence as part of the Hun Confederation. With the dissolution of the Hun confederation, after the power had dispersed in the steppe, the Kyrgyz Turks, whose power was concentrated in their hands, came under the protection of the Göktürks, became subject to the Uyghurs, who put an end to the rule of the Goektuerks with an alliance they formed. Kyrgyz Turks, who did not find the Uyghurs' style of leadership correct, rebelled against the Uyghurs as they did not want to be involved in injustice, as at any time in history. In 840, the Kyrgyz Turks, who put an end to the Uyghurs with a sudden night raid, owned the old Turkish dormitory of Oetuk and sent a group from their homeland to live here. In this and the previous period, the Goektuerk language and the Uyghur language influenced the language of the Kyrgyz Turks. It can be said that the Kyrgyz language played a carrier role for the Turkish language on a historical scale. Not only the Goektuerk language and the Uyghur language, but also the language of the Chagatai Khanate, which influenced the geography of Turkestan in the period after the Mongol invasion, received additions to its own language. Although the Chagatai Khanate was ruled by Mongol rulers, it became Turkicised because of the Turkish elements in it. The Chagatai language is also known as Chagatai Turkish. Chagatai Turkish had its greatest heyday during the time of Emir Timur. The Kyrgyz Turks, who were dispersed by the collapse of the Kyrgyz Khaganate established after the Uyghurs, lived mainly in the God Mountains and the Yenisei Basin during Emir Timur's time. Emir Timur, who shaped not only the Kyrgyz language but also its political existence, persecuted the Mongols whom Arik Buka, unable to prevail over Kublai Khan, had settled in the Mountains of God, where he came by emigration. Thus were born the Kyrgyz Turks of the God Mountains. Another Turkish community that came to the God Mountains with the Kyrgyz Turks are the Kipchaks. As mentioned above, not

every Turkish community has the same characteristic features. The Kipchaks can adapt more easily than the Kyrgyz, they can keep up with the culture in which they live more quickly. As a result, Kyrgyz Turks have come into contact with and come under the influence of the Kipchak language. Kyrgyz Turkish, enriched throughout history by political interactions in terms of language, was also influenced by the Arabic alphabet in religious terms with the adoption of Islam. XX. at the turn of the century, the Kyrgyz Turks, who spoke a language integrated with the Arabic alphabet, used the Latin alphabet for a short time, but were exposed to the Cyrillic alphabet through the occupation and assimilation policies of the Russians. The Russians' work on the alphabet was specifically aimed at cutting off the communication of the Turkish communities under their patronage. The Turkish communities, on the other hand, did not accept this yoke and engaged in alphabet studies. The Turkology Congress in Baku is one of the most important studies mentioned in this context. The studies have also affected the Kyrgyz Turks, especially the Turkish communities. In addition, much space has been devoted to alphabet studies among Kyrgyz Turks. Dec. Currently, Kyrgyzstan continues to work on the conversion to the Latin alphabet.